

УДК 94(477.74–21):82:061.23”1888/1911”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1\(21\).165926](https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1(21).165926)

Гребцова Ірена Світозарівна,

доктор історичних наук,

професор кафедри нової і новітньої історії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 62 87

e-mail: isgrebtsova@gmail.com

orcid.org/0000–0001–9905–2641

ЛІТЕРАТУРНІ ЗБІРНИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО «ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ ЛІТЕРАТОРАМ І УЧЕНИМ» (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті, на матеріалах літературних видань, що були опубліковані у 1892 р. в Одесі, «Южный сборник в пользу пострадавших от неурожая» і «Отклик: в пользу голодающих», нормативно-правової і діловодної документації, архівних документів, розглянуто діяльність Одеського товариства допомоги літераторам і ученим, роль літературних збірників у формуванні джерел надходження коштів до благодійної організації. Комплексний аналіз джерел дозволить дослідити головні віхи у діяльності товариства, визначити роль викладачів Новоросійського університету у виданні літературних збірників і розвитку добродійного товариства в цілому.

Ключові слова: літературні збірники, благодійність, університет, викладачі, журналісти.

У середині ХІХ ст. у середовищі творчої інтелігенції Російській імперії набула поширення думка про заснування товариства допомоги письменникам і ученим (за прикладом англійського «Literary fund»). Незабаром у Санкт-Петербурзі була заснована громадська організація під назвою «Товариство для допомоги нужденним літераторам і ученим» (більш відома як «Літературний фонд»), проект статуту якого був затверджений 8 листопада 1859 р. Пізніше подібні організації виникли ще в двох містах країни – в Саратові та Одесі. Якщо деякі аспекти становлення одеського «Товариства допомоги літераторам і ученим» знайшли висвітлення у монографії І. С. Гребцової [4], то літературні збірники, що видавалися ним, хоча й згадувались у критико-бібліографічних оглядах сучасних їм журналів, ще не були предметом спеціального дослідження.

Метою статті є виявлення головних віх діяльності одеського «Товариства допомоги літераторам і ученим», особливостей формування коштів товариства на початковому етапі його існування, аналіз матеріалів і ролі в цьому процесі літературних збірників, що були видані їм у 1892 р. на користь голодуючих.

Історія заснування «Товариства допомоги літераторам і ученим» в Одесі розпочалася навесні 1888 р., коли декілька співробітників одеських газет звернулися до професора загальної літератури Новоросійського університету О. І. Кирпичникова з пропозицією зібрати представників від редакцій місцевих органів преси з метою обговорення низки наболілих питань. На зборах, враховуючи скрутне матеріальне становище, в якому знаходились багато працівників друку, було запропоновано заснувати в Одесі для їх підтримки благодійну організацію. Хоча в Одесі до цього часу О. І. Кирпичников пропрацював менше трьох років, він швидко став відомим на півдні країни. Після закінчення Петербурзького університету і захисту в 1873 р. магістерської дисертації він був обраний приват-доцентом Харківського університету. Незабаром після захисту докторської дисертації вчений був переведений до Новоросійського університету. В Одесі, крім успішної викладацької діяльності, він плідно працював у сфері благодійності. Треба відзначити, що заснування більшості одеських благодійних організацій було тісно пов'язано з Новоросійським університетом, а точніше з діяльністю його викладачів, які підтримували всі благодійні починання у місті.

О. І. Кирпичников взяв на себе основну підготовчу роботу зі створення проекту статуту майбутнього товариства, яке, «надаючи матеріальні соціальні виплати літераторам і ученим та їхнім родинам, поставленим в тяжке становище, в той же час могло б мати деякий моральний вплив на самий характер одеської преси» [5, с. 5–6]. Помічником О. І. Кирпичникова на підготовчому етапі став професор слов'янської філології О. О. Кочубинський, видатний славіст, дослідник слов'янських мов, культури та етнографії слов'ян. Вони підготували зустріч 12 засновників і обговорили основні пункти проекту статуту нового товариства. До складу засновників, крім організаторів, увійшли викладачі університету, видавці, журналісти і літератори: Є. Ділін, С. Барський, К. Дешкін, П. Компан, І. Потапенко, П. Сергієнко, В. Скідан та ін. Учасники зустрічі підтримали проект статуту, після чого почалася характерна для Російської імперії тривала одіссея його затвердження на місцевому та столичному рівнях. Ще до остаточного затвердження статуту засновники обрали тимчасове правління, готуючи ґрунт до початку роботи товариства. Днем заснування організації вважається 2 лютого 1889 р., коли відбулися перші збори її учасників після схвалення проекту статуту в Міністерстві внутрішніх справ.

У своїй діяльності товариство керувалося положеннями затвердженого статуту. В документі вказувалося, що, працюючи на реалізацію своїх завдань, товариство «видає в належних випадках літераторам і ученим одноразові і постійні допомоги та позики, безпроцентні або ж з відсотками, шукає їм заняття, піклується про виховання і освіту їхніх дітей і взагалі надає їм та їх родинам моральну і матеріальну підтримку» [8, с. 1]. Членство в товаристві визначалося демократичним формулюванням про те, що його учасниками можуть бути «особи обох статей, всіх звань і станів». На чолі організації стояло правління,

що складалося з голови і шести членів, які обирались на загальних зборах терміном на два роки. Учасники товариства ділились на 3 категорії: 1) почесні члени; 2) дійсні члени; 3) члени-змагальники. У почесні члени обирались особи, які надали товариству особливе сприяння, а також мали видатні заслуги в галузі літератури і науки. Дійсним членом міг стати кожен, хто вносив в касу 5 руб. членських внесків щорічно. Члени-змагальники зобов'язувалися вносити не менше 3 руб. на рік. Це благодійне товариство перебувало під порядкуванням Міністерства внутрішніх справ.

Першим головою організації став О. І. Кирпичников (1889–1892). В подальшому до кінця 90-х рр., як і О. О. Кочубинський, він залишався членом її правління. Їм належить вагомий внесок у розвиток «Товариства допомоги літераторам і ученим». У 90-ті рр. XIX ст. у правління також входили професори університету Ф. І. Успенський і О. І. Маркевич. На початку XX ст. до складу правління товариства увійшов професор Є. М. Щепкін, який в 1908–1910 рр. був його головою. Членами правління того часу були викладачі П. Г. Меліков і О. П. Самарін. Таким чином, аналіз складу правління дозволяє констатувати, що в керівництві товариства на всіх етапах його існування були широко представлені викладачі Новоросійського університету.

У перше п'ятиріччя кількість учасників даної благодійної організації коливалась у межах від 93 до 103 чоловік. Благодійне товариство починало роботу, маючи вельми скромні кошти. Відсутність приміщення змусила О. Кирпичникова клопотати про дозвіл проведення зборів товариства в будівлі університету, на що було отримано дозвіл ректора [1, арк. 5, 31, 155]. Пожертвування надходили дуже повільно. Виключенням став 1890 р., коли товариство отримало приватних пожертв на суму 152 руб., а в інші роки надходження становили 5–6 руб. У перспективі, на думку учасників, ситуація повинна змінитися на краще, поручкою чому для них були положення статуту. У ньому, зокрема, говорилося: «Товариству надається право реєструвати на своє ім'я рухоме і нерухоме майно, що здобуто за допомогою покупки, дару та іншими законом дозволеними способами, володіти ними на правах повної власності, а також засновувати з належного дозволу свою бібліотеку, кабінет для читання, книжковий склад і видавати твори та збірники» [8, с. 14]. Для реалізації цього неминуче було потрібно перейти до активної підприємницької діяльності, але правлінню ця форма роботи вдалася не відразу.

Однією з форм фінансових надходжень у казну товариства на початковому етапі стало традиційне для добродійних організацій проведення благодійних літературних вечорів і концертів. Не всі літературні вечори зустрічали підтримку місцевої адміністрації. Восени 1890 р. правління мало намір організувати вечір пам'яті письменника-демократа М. Є. Салтикова-Щедріна, але за твердженням членів товариства, дана ініціатива наštтовхнулася на серйозні перешкоди. «Що це були за перешкоди, зрозуміти неважко, пам'ятаючи політичну атмосферу, в якій задихалася тодішня Росія», – підкреслювали сучасники

[5, с. 9]. Важливим напрямком діяльності товариства стали контакти з близьким йому за призначенням петербурзьким «Літературним фондом», що міг підтримати одеських літераторів. Правління допомагало «Літературному фонду» збирати відомості про нужденних місцевих літераторів, часом саме зверталось з проханням підтримати кого-небудь з них. Керівництво товариства неодноразово піднімало питання про «тяжке матеріальне становище співробітників місцевих газет» перед міською адміністрацією і з метою вирішення проблеми звернулося за допомогою до градоначальника П. О. Зеленого [3, арк. 44]. Ці заходи мали, хоча й незначні, але позитивні наслідки.

Проте нова трагедія, яка стосувалася не тільки працівників друку, а набагато більшої частини населення країни, змусила товариство шукати нових джерел надходження коштів. У 1891–1892 рр. 17 губерній Російської імперії з населенням 36 млн. чоловік опинилися вкрай тяжкому становищі. Безпосередньою причиною цього був найсильніший неврожай 1891 р. Запаси зерна в державно-громадській системі продовольчої допомоги, що призначена для ліквідації подібних ситуацій, на момент неврожаю практично були відсутні. Ціни на продовольство повсюдно росли, а попит і ціни на працю селян у зоні неврожаю – падали. Голод в ураженій неврожаєм зоні супроводжувався епідеміями тифу та холери. Незважаючи на те, що товариство не без зусиль формувало свою касу, воно не залишилося осторонь від трагедії, яка підштовхнула його учасників до відродження одного з видів джерел нових надходжень, що успішно зарекомендували себе в добродійній практиці ще у першій половині XIX ст. – видання періодики з благодійною метою. До того ж статут організації дозволяв їй «видавати твори та збірники». У спеціальній заяві членів правління з цього приводу зазначалось: «Одеське товариство допомоги літераторам і ученим у засіданні 6-го жовтня 1891 р. постановило видати збірник белетристичних і науково-популярних статей з тим, щоб виручку від продажу його звернути на полегшення народної потреби внаслідок неврожаю, що спіткав Росію. На обраний для цієї мети редакційний комітет покладений був обов'язок зібрати і розглянути матеріал, який має надійти до збірнику, так само як знайти кошти на видання його за допомогою громадської благодійності» [9, с. III].

Редактор «Южного сборника в пользу пострадавших от неурожая», що вийшов у 1892 р., професор університету Ф. І. Успенський із задоволенням відзначав, що «готовність сприяти цілям видання перевершила всі очікування комітету» [9, с. IV]. Збірник безкоштовно друкували в друкарнях місцевих газет. Видання складалося з двох розділів. У першому (белетристичному) розділі містилися переважно літературні твори, авторами яких були місцеві й столичні поети та прозаїки. Відомий історик М. К. Бестужев-Рюмін замість передмови коротко висвітлив уроки голодних років минулого, зосередивши увагу на голоді 1230 р. та 1435 р. Свої поетичні твори опублікували в ньому О. Боровиковський, Ф. Базінер, В. Гессен, П. Іскра, Ф. Корш, Ю. Михайловський, С. Плаксин, В. Пуришкевич, М. Тройницький та інші.

Серед одинадцяти прозових творів міститься декілька праць, що були написані на актуальну тему – морального обліку і поведінки представників еліти суспільства в трагічні для більшості населення країни часи голоду. Заслугує на увагу повість «Бал на користь голодуючих» за підписом «Зео» (псевдонім одеської журналістки і літераторки З. К. Озмидової) [9, с. 63–81]. Сюжет твору розвертається на фоні людської трагедії у заможній родині. Світська левиця Лідія Павлівна смертельно нудьгувала без балів і розваг, а її заможний чоловік вважав, що влаштовувати бали в розпал голоду непристойно. Однак дружині вдалося домогтися свого, запропонувавши провести бал-маскарад на користь голодуючих. Бал був чудовим і дуже дорогим. Автор відзначає: «Взагалі всі роз'їжджаються з приємним відчуттям виконаного обов'язку і з легким відчуттям втоми після весело проведеного вечора» [9, с. 81]. І все начебто добре, але коли секретар підрахував дохід від благодійного балу, то з'ясувалося: «За вирахуванням витрат на лотерею і циганський хор, на користь голодуючих залишилося всього 89 руб. 36 коп.» [9, с. 81]. Схожий сюжет зустрічається в повісті одеської письменниці Ольги Накко «Мальвіна (З варшавського життя)». Її героями є родина Туманових, що переїхали з Одеси до Варшави та їхні нові друзі – подружжя молодих поляків. Кульмінацією повісті теж став розкішний бал на користь голодуючих, але одна з героїнь – польська красуня і модниця з казковим ім'ям Мальвіна – прийшла на нього в скромній чорній сукні, об'єднала навколо себе жінок-однодумців і створила благодійне «Товариство чорних суконь» [9, с. 99–137]. Дві моделі поведінки, що запропонували авторки, протистоять одна одній, і підштовхують читачів до вибору своєї моделі, мабуть і більш вдалої, в скрутні для суспільства часи.

П. О. Зелений взяв участь у виданні, підготувавши нарис «Лахтїон» [9, с. 241–254]. Автором у назву винесено прізвище селянина нового типу, землевласника Є. І. Яковлева, який купив у поміщика, що розорився, 880 десятин землі і побудував своє господарство. У нарисі підкреслюється: «Все добре, але погано, що Лахтїон, як всі говорять, змінився характером і з доброї людини став запальним, злим і вкрай підозрілим» [9, с. 253]. Постать Лахтїона у нарису неоднозначна: в основі його багатства лежить темне минуле, у нього непрості стосунки з найманими робітниками: «трохи що, яка-небудь найменша провина, зараз власноруч розправляється і жене» [9, с. 253]. Проте – за ним майбутнє, не без жалю констатує автор. Письменниця А. Саломон для збірника надіслала з Кракова оповідання під назвою «Хема», яке в підзаголовку позначила як спогади з дитинства [9, с. 203–217]. Воно дійсно написано у мемуарному жанрі. Авторці вдалося намалювати яскраві картини життя галицьких селян, серед яких пройшло її дитинство. Головною героїнею оповідання є самотня, надто довірлива, але доброзичлива няня, яка присвятила своє життя вихованню чужих дітей, так і не створивши власної сім'ї.

У другому (науковому) відділі збірника містяться 14 статей. Для нього науково-популярні праці підготували переважно викладачі Новоросійського уні-

верситету. Редактор видання Ф. І. Успенський опублікував на сторінках збірника цікавий історичний сюжет під назвою «Візантія і хрестоносці (завоювання латинянами Константинополю)» [9, с. 196–222]. Історичне підґрунтя мала також робота М. М. Ланге «Листи Елоїзи до Абеляра» [9, с. 29–42]. Для М. Ланге листи Елоїзи представляють цінність в першу чергу як історичне джерело. Вчений стверджував: «Любов Елоїзи і Абеляра й листування їхнє здавна звертали на себе увагу поетів та істориків. У поетів порушували співчуття романтичні подробиці листів Елоїзи та їх морально піднесений характер. Історику ж вони давали можливість глибоко заглянути в душу жінки XII ст.» [9, с. 29]. А. Шаппелон познайомив читачів з мемуарами графа Леона Рошешуара, що були опубліковані в 1889 р. у Парижі [9, с. 82–100]. Для одеського читача вони вельми цікаві тому, що в період з 1805 по 1812 рр. граф був другим ад'ютантом герцога Ришельє і за його дорученням займався господарськими питаннями у молодому портовому місті, що знайшло відображення у багатьох одеських сюжетах його спогадів.

І все ж, що цілком природно, більшість статей була присвячена подіям, пов'язаним з голодом та епідеміями в історичній ретроспективі. Ф. Леонтович розглянув у статті під назвою «Заходи проти неврожайів у Росії за Петра В.» боротьбу уряду з голодом в 1721–1724 рр. [9, с. 43–56]. Автор підкреслював, що у петровську епоху турботу про організацію засобів забезпечення народного продовольства взяв на себе уряд установою казенних хлібних запасів на випадок неврожаю. В той же час учений констатував: «Наскільки, однак, задовольняли своїм призначенням казенні запаси Петровського часу, показує практика урядових заходів в неврожай 1721–1724 рр., коли через брак ресурсів казна вдавалася для задоволення суспільних потреб до експропріації і навіть прямий конфіскації приватних статків» [9, с. 55–56]. В. О. Яковлев у статті «До історії голодних років в Одесі» детально проаналізував події важких для краю 1794–1795, 1799 і 1805 рр. [9, с. 15–28].

Частина авторів розглядала можливі засоби для боротьби з голодом на сучасному етапі. М. Грот помістив у збірнику статтю «З поїздки по неврожайних повітах», в якій розповів про створення Л. М. Толстим столових для голодуючих, котрі стали порятунком для багатьох з них. Автор зробив висновок, що найбільш ефективною формою громадської допомоги нужденним виявилися благодійні їдальні [9, с. 173–194]. Приват-доцент університету І. Яворський у статті «Про Туркестан як про житницю» охарактеризував клімат, населення, особливості землеробства цієї території і порадив читачам зробити висновок про те, «чи може бути названий Туркестан запасною житницею Росії, і що потрібно зробити для того, щоб цілком скористатися значним запасом прихованої (потенційної) енергії цього багатого від природи краю» [9, с. 151].

Збірник виявився різноплановим і вельми цікавим, що помітили критики і журналісти інших видань. В. Ястребов у «Киевской старине» опублікував в цілому схвальний відгук про «Южный сборник», виданий Одеським товари-

ством допомоги літераторам і ученим. Він підкреслював: «Загальне враження від «Збірника» сприятливе. Правда, є в ньому речі і слабенькі, але є й написані з незаперечним талантом і знанням. Побажаємо йому заслуженого успіху, особливо з урахуванням благої мети і благородних жертв і трудів, що принесені для досягнення її» [10, с. 135]. Побажання автора рецензії виправдалося. Збірник приніс 1500 руб. доходу, який правління товариства відразу ж передало на допомогу голодуючим.

Одночасно з «Южным сборником в пользу пострадавших от неурожая» побачив світ літературний збірник «Отклик: в пользу голодающих», ідея видання якого народилася в стінах редакції газети «Одесский листок». Місцеві журналісти, крім відрахувань від своїх скромних заробітків, вважали за необхідне допомогти нужденним, використовуючи з цією метою доступний для них механізм. Епіграфом до збірнику видавці обрали першу частину прислів'я «З миру по нитці...». У передмові редакція повідомила: «Ініціатори «Отклика» вирішили надати останньому чисто місцевий характер, щоб, з одного боку, не перебивати, так би мовити, дороги задуманим в столицях збірникам, а з іншого – надати можливість провінційним, вірніше, південноросійським журналістам принести і свою лепту справі полегшення нинішнього народного лиха» [7, с. VI–VII]. Проте бажаючих допомогти видавцям «Отклика» столичних авторів виявилось дуже багато. Тоді було вирішено просити їх надіслати невеликі листи з висловлюваннями про голод. Вони зайняли декілька сторінок видання, але глибше і краще інших ситуацію усвідомили двоє. Видатний учений Д. І. Менделєєв, проаналізувавши причини голоду, лаконічно, але чітко зробив висновок і виявив бажаний напрямок подальших дій уряду: «Мало заробітків – багато голодуючих. А багато роботи може дати тільки розвиток всіх видів промисловості. Сюди і повинні направлятися свідомі зусилля Росії» [7, с. 2]. Не менш переконливо і вдало звучало висловлювання В. В. Комарова: «Теперішній час не слід пропускати, щоб розкрити суспільні виразки, які заподіюють Росії такі катастрофи, як голод, бо, не розкривши виразок і не дослідивши їх – не можна і вилікувати їх» [7, с. 4]. У збірнику знайшла відображення значна кількість поетичних творів В. Немировича-Данченка, С. Бердяєва, Л. Оболенського, О. Федорова та інших авторів.

Прозові праці мають різну спрямованість. О. Є. Кауфман помістив у збірнику актуальну статтю «Голод і боротьба з ним раніше і зараз» [7, с. 185–191]. Уродженець Одеси, випускник 2-ї гімназії, який закінчив Петербурзький університет, опублікував спогади «Мої професори і моє студентство. 1863–1867», де із задоволенням згадував роки навчання у столиці [7, с. 33–82]. Різноманітним ліричним сюжетам присвячені повісті збірника. Д. Федоров підготував для нього яскраву українську легенду «Зачарований скарб» [7, с. 193–205]. Тираж збірника складав 2000 екземплярів, що для того часу було досить багато. Але збірник швидко розійшовся. Кошти, що були отримані за продаж збірника, пішли на допомогу голодуючим. Цей збірник був також відмічений централь-

ною періодикою. У рубриці «Бібліографія» столичного журналу «Нива» в повідомленні про його вихід підкреслювалось, що збірник цікавий вже тим, що у ньому представлені літературні сили одного краю [6].

Незабаром товариство здобуло основний і оборотний капітал. Уже в 1893 р. організація користувалася відсотками з основного капіталу. У цілому головні витрати товариства склалися з виплати тимчасових позик, які повертались їх одержувачами з невеликими відсотками. У 1895 р. організація отримала найбільшу суму від приватних благодійників – 365 руб. В цілому ж кошти товариства склалися з щорічних та одноразових членських внесків; пожертвувань його членів; доходів від розважальних заходів; відсотків з недоторканого капіталу.

Наприкінці XIX ст. члени організації наважилися на рішучий крок. На ювілейних урочистостях газети «Одесский листок» у 1898 р. редактор В. В. Навроцький виступив з ініціативою створення спеціального гуртожитку-притулку під назвою «Притулок для німецьких трудівників друку імені О. С. Пушкіна» з просвітницькими установами при ньому. Він так обґрунтував необхідність закладу: «Журналістика на півдні і, особливо, в Одесі в останні роки сильно розвивалася. Журнальною працею займаються нині дуже багато осіб, які присвятили їй свої кращі сили... А між тим, журнальна праця ... – каторжна праця. Тому не дивно, що багато трудівників друкованого слова скоро втрачають свої сили, позбавляються здібностей і стають інвалідами. Разом з тим, журнальна праця ще не досягла у нас того розвитку, коли працівник може забезпечити себе на старість або внаслідок непередбачених обставин на випадок нездатності до роботи» [5, с. 20]. В. Навроцький тут же оголосив, що жертвує на устрій притулку 3000 руб., багато хто з присутніх на зборах підтримали ініціативу редактора, що принесло ще 8000 руб. пожертвувань. Міська дума передала товариству ділянку землі для спорудження будівлі. У період будівництва сума пожертвувань зросла до 80000 руб., ще необхідні для цього 25000 руб. були взяті в борг, який слід було повернути протягом двох років. У лютому 1901 р. будівництво було завершено. 10 травня 1903 р. притулок було взято на баланс товариства, тоді в ньому проживали 17 осіб (коректори, робітники типографії).

При притулку, що мав просвітницьку спрямованість, під керівництвом професора університету П. Г. Мелікова працювала недільна школа, яка в бунтівному 1905 р. була закрита. Якщо пожертвування на будівництво притулку в касу товариства надходили вчасно, то на його діяльність благодійники майже не жертвували. Витрати благодійної організації перевищували її доходи. Кошти на утримання притулку членами товариства здобувалися з великими труднощами, а з 1905 р. він вже переважно утримувався за рахунок субсидій з міської казни. Все це змусило загальні збори Одеського товариства допомоги літераторам і ученим визнати за необхідне тимчасово припинити функції гуртожитку.

У 1908 р. товариство очолив професор кафедри загальної історії історико-філологічного факультету Є. М. Щепкін, який був змушений взяти на себе

майже всю роботу правління, ставши не тільки головою, а й скарбником, і навіть секретарем. Новому голові вдалося вже в наступному році виправити ситуацію, і актив товариства значно зріс, нарешті перевищивши пасив. Проте в 1910 р. доходи організації знов упали, а дефіцит її бюджету зріс до 300 руб. Все ж незабаром почалося відродження цієї благодійної організації. Правда, кількість учасників товариства до цього часу істотно скоротилася і коливалась в межах 60–73 членів. Правління знову змогло активізувати свою діяльність в побудованому ним будинку, але тепер його стали іменувати не притулком, а Пушкінським домом. У ньому керівництво товариства стало виділяти нужденним кімнати безкоштовно або за помірну плату. Правлінням в 1911 р. було виділено 3 безкоштовні і 4 пільгові кімнати, в 1912 р. – 3 безкоштовні; в 1913 р. – 7 безкоштовних кімнат. Професор Є. М. Щепкін в цей період взяв на себе завідування Пушкінським домом [2, арк. 1–6, 17–18]. На цьому етапі у руслі благодійної практики тривало надання допомог. Не менш значущою була і моральна підтримка членів товариства з боку правління: влаштування на постійну роботу вчителів, літераторів і журналістів; клопотання про пенсії вдовам своїх учасників. Але до видання збірників, на жаль, товариство більш не зверталось.

Отже, у діяльності Одеського товариства допомоги літераторам і ученим можна виділити декілька періодів. Перший період (становлення) охоплює кінець 80-х – початок 90-х рр. XIX ст. Важливим випробуванням для його учасників стали 1891–1892 рр., коли внаслідок неврожаю значна частина населення потребувала негайної підтримки. Саме тоді з'явилась думка звернутися до видання благодійних збірників, у яких взяли участь місцеві і столичні поети, прозаїки, журналісти, при значному домінуванні в обох збірниках місцевих авторів. Вагомий внесок у їх виданні належить викладачам Новоросійського університету, які з початку роботи благодійної організації знаходилися у складі її керівництва й особливо активно публікували свої наукові та науково-популярні статті на сторінках «Южного сборника в пользу пострадавших от неурожая». Обидва збірники виконали своє головне завдання – кошти, отримані за них, були передані нужденним. Наступний період (1893–1905) характеризується відносною фінансовою стабільністю, що дало змогу товариству відкрити «Притулок для німецьких трудівників друку імені О. С. Пушкіна», але матеріальні проблеми періоду 1905–1908 рр. змусили товариство відмовитися від нього. З 1909 р. починається новий період, поступово налагоджується діяльність товариства, зростають його доходи, що дає можливість знову взяти на баланс Пушкінський дім. За 25 років у Одеському товаристві допомоги літераторам і ученим перебували 233 учасника, з яких більшість складали літератори та журналісти – 92 члени; 48 членів товариства були лікарями і юристами та ще стільки ж учасників були представниками найрізноманітніших професій. Викладачі Новоросійського університету та інших навчальних закладів Одеси були представлені 45 учасниками, проте вельми енергійними, внесок яких на кожному етапі діяльності товариства був дуже вагомим.

Список використаних джерел та літератури :

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 8 (1893). – Спр. 17. – 326 арк.
2. ДАОО. – Ф. 151. – Оп. 1 (1911–1913). – Спр. 46. – 18 арк.
3. ДАОО. – Ф. 162. – Оп. 1 (1894). – Спр. 7. – 58 арк.
4. Гребцова И. С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) / И. С. Гребцова. Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете : библиогр. указ. / сост.: В. В. Самодурова, И. С. Гребцова ; библиогр. ред. М. А. Подрезова. – Одесса : Астропринт, 2009. – 504 с.
5. 25 лет деятельности Одесского общества вспомоществования литераторам и ученым : 1889–1913 гг. – Одесса, 1914. – 40 с.
6. Нива. – 1892. – 25 янв. (№ 4).
7. Отклик: в пользу голодающих. – Одесса, 1892. – 276 с.
8. Устав Одесского общества вспомоществования литераторам и ученым. – Одесса, 1889. – 15 с.
9. Южный сборник в пользу пострадавших от неурожая, изданный Одесским обществом вспомоществования литераторам и ученым. – Одесса, 1892. – 1 отд. – 256 с. ; 2 отд. – 222 с.
10. Ястребов В. Южный сборник в помощь пострадавшим от неурожая, изданный Одесским обществом вспомоществования литераторам и ученым // Киев. старина. – 1892. – Т. 38, № 7. – С. 133–135.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 8, dossier 17, 326 p.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 151, inventory 1, dossier 46, 18 p.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 162, inventory 1, dossier 7, 58 p.
- [4]. Grebtsova I. S. *Novorossiyskiy universitet v razvitii blagotvoritelnosti v Odesse (vtoraya polovina XIX – nachalo XX st.). Blagotvoritelnost i metsenatstvo v Novorossiyskom universitete* [Novorossiya University in the context of the development of charity in Odessa (the second half of XIX – the beginning of the XX century)]. Odessa, 2009, 504 p.
- [5]. *25 let deyatel'nosti Odesskogo obshchestva vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym: 1889–1913 gg. [25th anniversary of the activity of Odessa society of the assistance to the writers and scientists: 1889–1913]*. Odessa, 1914, 40 p.
- [6]. *Niva* [Field]. 1892, 25 jan. (no 4).
- [7]. *Otklik: v polzu golodayushchikh* [Response: in favor of the starving]. Odessa, 1892, 276 p.
- [8]. *Ustav Odesskogo obshchestva vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym* [The statute of Odessa society of the assistance to the writers and scientists]. Odessa, 1889, 15 p.
- [9]. *Yuzhnyy sbornik v polzu postradavshikh ot neurozhaya, izdannyy Odesskim obshchestvom vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym* [Southern collection in favor of the victims of the bad harvest]. Odessa, 1892, department 1, 256 p.; department 2, 222 p.
- [10]. Yastrebov V. *Yuzhnyy sbornik v pomoshch postradavshim ot neurozhaya, izdannyy Odesskim obshchestvom vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym* [Southern collection in favor of the victims of the bad harvest, published by Odessa society of the assistance to the writers and scientists]. *Kievskaya starina* [Kyiv antiques]. 1892, t. 38, no 7, pp. 133–135.

Надійшла 12.04.2019 р.

Гребцова И. С.,

доктор исторических наук,
профессор кафедры новой и новейшей истории
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 723 62 87
e-mail: isgrebtsova@mail.ru
orcid.org/0000-0001-9905-2641

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СБОРНИКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОДЕССКОГО «ОБЩЕСТВА ВСПОМОЩЕСТВОВАНИЯ ЛИТЕРАТОРАМ И УЧЁНЫМ» (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX В.)

В статье на материалах вышедших в 1892 г. в Одессе литературных изданий «Южный сборник в пользу пострадавших от неурожая» и «Отклик: в пользу голодающих», нормативно-правовой и делопроизводственной документации, архивных документов рассматривается деятельность Одесского общества вспомоществования литераторам и учёным, роль литературных сборников в формировании источников поступлений в благотворительную организацию. Комплексный анализ источников позволил исследовать основные вехи в деятельности общества, выявить роль преподавателей Новороссийского университета в издании литературных сборников и развитии благотворительного общества в целом.

Ключевые слова: литературный сборник, благотворительность, университет, преподаватели, журналисты.

Grebtsova I. S.,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of Modern and Contemporary History
Odessa I. I. Mechnikov National University
12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 723 62 87
e-mail: isgrebtsova@mail.ru
orcid.org/0000-0001-9905-2641

LITERARY COLLECTIONS IN THE ACTIVITY OF THE ODESSA SOCIETY OF ASSISTANCE TO WRITERS AND SCIENTISTS AT THE END OF XIX – EARLY XX CENTURIES

Summary

In the article are discussed the activities of the Society of Assistance to Writers and Scientists, and the part of literary collections in the sources of income formation to that charitable organization. The study is based on the materials of literary issues «Yuzhnyy Sbornik» («The Southern Collection») and «Otklik» («The Response»),

published in Odessa in 1892 in favor of the starving people, as well as on archival documents. A comprehensive analysis of historical sources let us to explore the major milestones in the Society activities, to determine the role of professors of the Novorossiyskiy University in the publication of literary collections and in the development of the charitable society as a whole. As a result of the study, the following conclusions were made. The first period of the Society's activity covers the end of the 80s – the beginning of the 90s of the 19th century. An important test for its participants was 1891–1892, when, due to crop failure, a significant part of the population needed immediate help. It was then that the idea arose to turn to the publication of charitable collections in which local and metropolitan poets, prose writers, and journalists took part. Both collections were dominated by local authors. A significant contribution to their publication was made by the Novorossiyskiy University professors. They were among leaders of this charitable organization from the beginning of its work and actively published their articles on the «Yuzhnyy Sbornik» pages. Both collections completed their main task: money received for them were transferred to people in need. The next period (1893–1905) is characterized by relative financial stability. This gave the Society an opportunity to open «The Shelter for the infirm press workers named after A. S. Pushkin». Alas, financial problems of the period of 1905–1908 forced the Society to abandon it. Since 1909, the Society's activity had been gradually adjusted; its income had been increased, making it possible to take once again the shelter to its balance. For 25 years, there were 233 participants in the Odessa Society of Assistance to Writers and Scientists. Most of them were writers and journalists – 92 members; 48 members of the Society were doctors and lawyers, and the same number of participants represented a wide variety of professions. Professors and teachers from the Novorossiyskiy University and other educational institutions of Odessa were represented by 45 participants – but very energetic, who made a great contribution at each stage of the Society's activity.

Keywords: literary collection, charity, University, professors, journalists.